

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

ЧЕРНЯКОВА Аліна Вікторівна

УДК 373.5.064:364.63](73)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ
ЗАПОБІГАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ США**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Суми – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Сбруєва Аліна Анатоліївна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка, проректор з наукової роботи,
завідувач кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кузнецова Олена Юріївна,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
завідувач кафедри іноземних мов №3;

кандидат педагогічних наук, доцент
Заболотна Оксана Адольфівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, доцент кафедри практики
іноземних мов.

Захист відбудеться 28 жовтня 2011 року о 13 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 27 вересня 2011 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

О.Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Українське суспільство у процесі радикальних змін соціально-економічних і політичних основ життя зіткнулося з проблемами активізації негативних соціальних явищ. Одним із них є насильство, що значною мірою загрожує життю людини. Проте Конституція України визнає життя і здоров'я людини найвищими соціальними цінностями. Захист дітей від усіх форм насильства передбачений законами України «Про освіту» (1991), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001), «Про попередження насильства в сім'ї» (2001) та ін.

Суттєву увагу проблемі насильства приділяють міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ВООЗ, ОЕСР та ін. На 61-й сесії Генеральної Асамблеї ООН № 61/146 (2007) наголошувалося на тому, що зростаюча кількість грубих конфліктів між учнями, учнями та педагогами, насильницьких злочинів у закладах освіти свідчить про необхідність пошуку нових стратегій, форм і методів виховної роботи серед учнів, спрямованих як на подолання, так і на запобігання агресивної поведінки і насильства.

Розвиток освіти у процесі розбудови незалежності української держави відбувається в умовах суперечливих впливів економічних, культурних, освітньо-політичних чинників, серед яких важливо виокремити тривалу економічну й екологічну кризу, кризу сім'ї та загальноосвітньої школи як найголовніших соціально-виховних інститутів суспільства; непослідовність і недостатній рівень наукової обґрунтованості здійснюваних освітніх реформ; низький рівень методичного забезпечення та психолого-педагогічного супроводу розв'язання педагогічних і психологічних проблем у школі.

Доцільність наукового опрацювання організаційно-педагогічних засад запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США зумовлюється необхідністю подолання суперечностей: між вимогами сучасного суспільства до якісних освітніх послуг та реальними можливостями їх забезпечення в умовах активізації негативних суспільних явищ; між суспільними й особистісними потребами навчання учнів в умовах соціально безпечного шкільного середовища та недостатнім розвитком існуючих механізмів його створення; між об'єктивною необхідністю застосування інноваційних підходів до розв'язання проблеми активізації насильства і традиційними малоефективними стратегіями, технологіями, формами, методами, прийомами, засобами соціально-виховної й профілактичної роботи в закладах освіти України.

Проблема агресивності, насильства, зростання злочинності серед неповнолітніх у навчальних закладах різних країн протягом тривалого часу є предметом розгляду вітчизняних і зарубіжних науковців у межах широкого предметного кола досліджень, присвячених вихованню молоді.

Важливе загальнонаукове значення для висвітлення пріоритетних напрямів і тенденцій розвитку зарубіжної школи мають праці Н. Абашкіної, Б. Вульфсона, В. Жуковського, Т. Кошманової, О. Кузнецової, Н. Лавриченко,

М. Лещенко, О. Локшиної, З. Малькової, О. Матвієнко, Г. Ніколаї, О. Огієнко, Л. Пуховської, А. Сбруєвої, О. Сухомлинської та ін.

Актуальні проблеми виховання учнів в американській школі стали предметом наукових розвідок вітчизняних компаративістів: теорії і практики соціального виховання (В. Петрищев), громадянського виховання (О. Кузьменко, Т. Ліхневська, О. Плахотнюк, О. Савельєва), морального виховання (Я. Бельмаз, Л. Довгань, В. Жуковський, М. Красовицький), правової освіти (О. Михайлов), релігійного виховання (І. Задорожнюк, О. Романова), естетичного виховання учнів (Р. Беланова), виховання обдарованих дітей (Е. Столбова, Н. Теличко), педагогічної підтримки особистісного саморозвитку обдарованих підлітків у школах США (О. Бєвз) та ін.

Теоретичним і методичним аспектам підготовки майбутнього вчителя до виховання соціальної відповідальності учнів у зарубіжній школі присвячено наукові розвідки О. Гончаренко, М. Нагач, Л. Черній та ін. Особливості та перспективи становлення такої нової галузі педагогічних наук, як «педагогіка ненасильства» висвітлено у працях російських науковців В. Моралова, В. Ситарова та ін.

Вивчення та детальний аналіз широкого кола досліджень у галузі вітчизняної та російської педагогічної компаративістики дає підстави констатувати, що проблема запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США у 80-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. залишається майже не розробленою.

Разом з тим США є країною, науковці якої одними з перших почали приділяти суттєву увагу формуванню гуманістичних ціннісних орієнтацій учнів, організації безпечного для навчання середовища. Проблему виникнення та поширення насильства серед молоді ґрунтовно розроблено у психолого-педагогічній науці США. Детермінація насильства у шкільному середовищі, механізми формування насильницької та агресивної поведінки учнів розглядалися у працях американських психологів: М. Андерсона, А. Бандури, Л. Берковітца, С. Бука, К. Вебстер-Стреттон, М. Вольфанга, Л. Долберга, Ф. Кемпбелла, Д. Корнела, Р. Лобера, Д. Ферінгтона, І. Ферракуті та ін. Шляхи запобігання та подолання негативних явищ, зокрема насильства у шкільному середовищі, досліджували американські науковці М. Борба, Д. Еліот, П. Нейлор, Д. Олвеус, П. Орпінес, І. Оттінг та ін.

Детально висвітлено в американській теорії освіти методичні засади запобігання та подолання шкільного насильства. Так, сутність стратегій запобігання насильству (проективні стратегії) розкривається у працях Дж. Ботвіна, Д. Гамбурга, Л. Кольберга, С. Михелика, Е. Хігінса, П. Чемберлена та ін. Стратегії протидії насильству (реактивні стратегії) в загальноосвітніх школах характеризуються в дослідженнях Р. Вілсона, Л. Гейнса, Д. Готфредсона, Б. Кіппера, Р. Скіби, Р. Фейна, Дж. Фрейберга та ін. Комплексні стратегії запобігання та подолання насильства у шкільному середовищі відображено в роботах Р. Каталано, Дж. Комера, Н. Левіна, Ш. Скегса, Р. Славіна, Д. Хокінса та ін.

Отже, високий рівень розробленості досліджуваної проблеми в американській психолого-педагогічній науці, її актуальність для української школи і педагогіки та недостатнє висвітлення у вітчизняній педагогічній думці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка «Методологічні, змістові та методичні інновації у професійно-педагогічній підготовці вчителів у контексті запровадження кредитно-модульної системи» (реєстраційний номер 0109U004948). Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (протокол № 7 від 12 грудня 2006 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та практичної психології АПН України (протокол № 3 від 20 березня 2007 р.).

Мета дослідження – визначити організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США й окреслити можливості використання прогресивного досвіду американської школи в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження.**

1. Схарактеризувати понятійно-термінологічний апарат дослідження, визначити сутність і види шкільного насильства, систематизувати основні концепції детермінації насильства в загальноосвітніх школах у зарубіжній психолого-педагогічній науці.

2. Виокремити етапи розвитку державної політики США у досліджуваній сфері й дати характеристику адміністративно-правових засад запобігання та подолання насильства в сучасній американській школі.

3. З'ясувати організаційні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США.

4. Обґрунтувати методичні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США.

5. Окреслити можливості використання прогресивного досвіду американської школи в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Об'єкт дослідження – процес запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від другої половини 60-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст. *Нижня* хронологічна межа (друга половина 60-х років ХХ ст.) характеризується активними змінами в соціальній сфері США, спричиненими суспільно-економічною, політичною та ідеологічною кризою, що призвело до суттєвого зростання насильства в американському суспільстві й зумовило початок розроблення цілісної,

комплексної національної системи протистояння насильству. *Верхня* хронологічна межа (початок ХХІ ст.) визначається перетворенням політики запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах на пріоритетний напрям національної стратегії реформування освіти, інституціалізацією широкого кола громадських ініціатив і розвитком недержавних організацій профілактичного спрямування.

Для обґрунтування сутності сучасного стану й перспектив розвитку державної політики США в напрямі запобігання та подолання шкільного насильства в дисертації здійснено ретроспективний аналіз цієї проблеми.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали загальні положення й закони наукового пізнання, зокрема закон заперечення заперечення та принцип сходження від абстрактного до конкретного, реалізовані у процесі руху від вихідних узагальнених уявлень про теоретико-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах до усвідомлення конкретних організаційних підходів до превентивної діяльності. В основу дослідження покладено принципи науковості, об'єктивності, системності, єдності педагогічної теорії і навчально-виховної практики в формуванні моральної та гуманної особистості; досягнення світової й вітчизняної педагогічної науки, втілені в фундаментальних теоретичних і методологічних дослідженнях (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Оржеховська, О. Сухомлинська), в нормативно-правових документах, які визначають стратегію розвитку освітньо-виховних систем в Україні та світі; теорії формування особистості, що пояснюють детермінацію відхилень у поведінці та схильність індивіда до насильницької поведінки: соціально-когнітивна (А. Бандура), психоаналітична (З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, У. Шутц), когнітивна (Л. Кольберг, К. Левін), біхевіористська (Д. Доллард, Б. Скіннер), гуманістична (А. Маслоу, К. Роджерс), соціоекологічна (У. Бронфенбреннер).

У дослідженні було використано комплекс **методів**: *теоретичні методи*, зокрема загальнонаукові – аналіз, синтез, порівняння та узагальнення, що стали необхідною основою для вивчення праць вітчизняних і зарубіжних науковців, офіційних документів; конкретно-наукові – метод термінологічного аналізу, спрямований на розкриття сутності досліджуваних педагогічних явищ за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів основоположних понять; метод історико-хронологічного аналізу, який дав можливість виокремити основні етапи розвитку державної політики США щодо запобігання та подолання насильства як в американському суспільстві в цілому, так і в закладах освіти зокрема; методи системно-структурного та системно-функціонального аналізу, що уможливили з'ясування організаційних засад освітньо-профілактичної роботи в загальноосвітніх школах й обґрунтування методичних засад запобігання та подолання насильства в американських загальноосвітніх школах; *емпіричні методи* – спостереження, бесіда, діалог, дискусія, інтерв'ювання, опитування й обговорення проблеми під час зустрічей з експертами, педагогами та учнями в межах професійного стажування (м. Ла Кросс, штат Вісконсин, США), що використані з метою уточнення та

конкретизації особливостей методики запровадження досліджуваних педагогічних стратегій.

Джерельну базу дослідження становлять:

- закони США, директивні та нормативні акти урядів штатів і навчальних округів, що регламентують функціонування школи як соціально безпечного для навчання середовища; доповіді та рішення парламентських комісій США з питань освітньої превентивної політики;

- матеріали Національного центру освітньої статистики США (National Center for Education Statistics), Національного центру профілактики насильства серед молоді (The National Youth Violence Prevention Resource Center), Національного центру шкільної безпеки (National School Safety Center), Національного центру профілактики шкільного насильства (Center for the Prevention of School Violence), Управління безпечних та вільних від насильства шкіл (Office of Safe and Drug Free Schools);

- аналітичні матеріали міжнародних економічних, культурно-освітніх, громадських і професійних організацій, діяльність яких спрямована на запобігання та подолання насильства серед учнівської молоді (ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ОЕСР, Міжнародний рух «Педагоги за мир та взаєморозуміння»);

- матеріали американських громадських організацій «Join Together», «YMCA»;

- наукові праці, дослідження зарубіжних теоретиків у галузі вайлентології (К. Відом, Д. Еліот, Д. Корнел, Д. Олвеус), соціології освіти (Р. Каталано, Дж. Хокінс), превентивної освіти (А. Коен, Р. Стефенс), освітньої політики США (С. Перкі, П. Семмонс, Р. Скіба, Р. Славін, П. Сміт, Л. Тілман) та ін.;

- матеріали зарубіжних науково-педагогічних періодичних видань та енциклопедій: «American Psychologist», «American Journal of Public Health», «Aggressive Behavior», «Child Abuse and Neglect», «Criminology», «Educational Psychologist», «Journal of Research in Crime and Delinquency», «Journal of School Health», «Trauma, Violence and Abuse» та ін.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* у вітчизняній педагогічній думці визначено організаційно-педагогічні засади запобігання і подолання насильства в загальноосвітніх школах США; схарактеризовано понятійно-термінологічний апарат дослідження та визначено види шкільного насильства третирування (буллінг), кібер-третирування (кібер-буллінг), крадіжки, озброєне пограбування, дискримінація, сегрегація, аутодеструктивне насильство (самогубство); систематизовано теорії детермінації насильства в зарубіжній психолого-педагогічній науці (теорія соціального научіння, теорія субкультури насильства, теорія соціальної спадкоємності насильницької поведінки, інстинктивістська теорія, психогенетична теорія формування насильницької поведінки дітей, соціоекологічна теорія, синтетичні теорії); здійснено цілісний аналіз чинників детермінації насильства в загальноосвітніх школах США (економічних, соціально-культурних, соціальних, організаційно-культурних, індивідуально-психологічних); виокремлено основні етапи розвитку державної політики США щодо подолання проблеми активізації насильства серед учнівської

молоді: I етап (друга половина 60-х років – початок 70-х років ХХ ст.) – мобілізаційно-антисегрегаційний; II етап (середина 70-х років – 80-ті роки ХХ ст.) – інституційно-інтеграційний; III етап (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) – пріоритетно-превентивний; схарактеризовано адміністративно-правові засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США, зокрема законодавче забезпечення функціонування школи як соціально безпечного навчального середовища; з'ясовано організаційні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США, передусім освітньо-профілактичної роботи; визначено принципи, організаційні підходи, напрями, форми та методи, що застосовуються у виховній роботі з метою запобігання насильству в школі; окреслено цільові групи, з якими здійснюються різні види профілактики. На основі системно-функціонального аналізу педагогічних стратегій обґрунтовано методичні засади запобігання та подолання насильства в американських загальноосвітніх школах; окреслено можливості використання прогресивного досвіду американської школи в аспекті досліджуваної проблеми в Україні на державному, регіональному, шкільному рівнях та рівні громад.

У дослідженні *уточнено* науковий зміст феномену «шкільне насильство» у зарубіжній психолого-педагогічній літературі; конкретизовано й диференційовано визначення змісту понять «профілактика шкільного насильства», «превенція шкільного насильства», «запобігання насильству в школі», «стратегія запобігання та подолання шкільного насильства»; *подальшого розвитку набула* характеристика ідей перетворення американської школи на турботливу шкільну громаду. У науковий обіг уведено маловідомі й раніше невідомі англomовні джерела, історичні документи та факти, що стосуються запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх американських школах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що визначені у дослідженні організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах стали концептуальною основою для розроблення авторського навчально-методичного комплексу дисципліни «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», що викладається у процесі бакалаврської підготовки майбутніх соціальних педагогів. За матеріалами дослідження підготовлено й опубліковано навчально-методичний посібник «Педагогічні стратегії запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах: досвід США».

Результати дослідження можуть використовуватися керівниками навчальних закладів, учителями, а також у навчально-виховному процесі вищої педагогічної школи України під час викладання навчальних курсів «Порівняльна педагогіка», «Моделі і технології виховання в зарубіжних країнах», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», у процесі реалізації планів соціально-виховної роботи загальноосвітніх шкіл України.

Результати дослідження **впроваджено** в навчальному процесі: Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 101 від 26 січня 2011 р.), Чернігівського національного педагогічного університету

імені Т.Г. Шевченка (довідка № 04-11/108 від 31 січня 2011 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 368/01 від 01 березня 2011 р.), Лебединського педагогічного училища (довідка № 73 від 02 лютого 2011 р.), Роменської загальноосвітньої школи № 7 (довідка № 72 від 18 квітня 2011 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалася на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасна молодь: крок у майбутнє» (Суми, 2008), «Актуальні питання соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах» (Київ, 2009), «Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології» (Луцьк, 2010); на Всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Психологічні засади здорового способу життя студентської молоді» (Чернігів, 2005), «Неперервна освіта: проблеми, пошуки, перспективи» (Суми, 2007), «Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді» (Ніжин, 2007), «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка в контексті сучасної гуманістичної освіти» (Суми, 2008), «Соціально-психологічні аспекти соціалізації особистості в сучасних умовах розвитку суспільства» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Перші Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2010); на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Порівняльно-педагогічні студії – 2010» (Київ, 2010).

Результати та висновки роботи обговорювалися на щорічних підсумкових конференціях професорсько-викладацького складу (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 2007 – 2011 рр.). Матеріали дослідження доповідалися на засіданнях кафедр педагогіки, соціальної педагогіки і гендерних студій Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження було висвітлено в 16 одноосібних публікаціях, з яких 1 навчально-методичний посібник, 9 наукових статей у фахових виданнях, 6 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків і списку використаних джерел (449 найменувань, з яких англomовних 297). Загальний обсяг дисертації – 308 сторінок, основного тексту – 190 сторінок. Дисертація містить 7 таблиць, 12 рисунків, 7 додатків (на 76 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, показано ступінь його наукового розроблення і зв'язок з науковими програмами та планами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; вказано хронологічні межі, схарактеризовано джерельну базу, розкрито його наукову новизну, теоретичне й практичне значення; відображено апробацію та впровадження в практику результатів дослідження.

У першому розділі «**Теоретико-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США**» проаналізовано стан розробленості проблеми, схарактеризовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, уточнено зміст поняття «шкільне насильство», визначено види шкільного насильства та систематизовано основні концепції детермінації насильства в зарубіжній психолого-педагогічній науці.

Здійснено термінологічний аналіз наукових розвідок американських педагогів і психологів, на основі якого конкретизовано сутнісні характеристики основного поняття дисертаційного дослідження – «організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в школах» і його складових: «теоретико-педагогічні засади запобігання та подолання насильства», «організаційно-правові засади запобігання та подолання насильства», «методичні засади запобігання та подолання насильства». Розкрито зміст понять «насильство», «шкільне насильство», «педагогічна стратегія запобігання насильству», «проективна, реактивна та комплексна стратегії запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах».

Визначено, що під *організаційно-педагогічними засадами запобігання та подолання насильства* в загальноосвітніх школах США розуміємо вихідні положення, що включають основні концепції детермінації шкільного насильства, адміністративно-правове забезпечення системи превентивної діяльності школи як соціального інституту, організаційні принципи, зміст, форми і методи діяльності школи щодо запобігання та подолання насильства. При визначенні організаційно-педагогічних засад запобігання та подолання насильства виокремлено теоретико-педагогічний, організаційно-правовий та методичний рівні їх розгляду.

У процесі дослідження наукових розвідок американських превентологів Д. Еліота та Д. Корнела з'ясовано, що виникнення наприкінці 70-х років ХХ ст. нової міждисциплінарної галузі наукових знань – «вайлентології» (від англ. violence – «насильство») пов'язано з активізацією негативних явищ в американському суспільстві. Уточнено, що в контексті вайлентологічних досліджень Дж. Дейка насильство трактується як дія, в основу якої покладено деструктивність щодо людини. Відповідно шкільне насильство розглядається як такий його вид, за якого до учнів, учителів застосовується деструктивна сила з боку інших учнів або працівників школи. Основний мотив насильницької поведінки – самоствердження індивіда за рахунок іншого. Доведено, що головними ознаками феномену насильства виступають агресивність як основна ознака насильницької поведінки, що виявляється у завданні шкоди і нанесенні збитків іншій особі, навмисність таких дій.

На основі вивчення та узагальнення психолого-педагогічних розвідок американських науковців П. Агатсон, Дж. Дейка, Р. Ковальські, С. Лімбер, Д. Олвеуса систематизовано основні концептуальні підходи до трактування поняття «шкільне насильство». Визначено найбільш поширені види насильства в загальноосвітніх школах США, зокрема: третирування (буллінг),

кібер-третирування (кібер-буллінг), педагогічне насильство, крадіжки, озброєне пограбування, дискримінація, сегрегація, самодеструктивне насильство.

Систематизовано основні теорії детермінації насильства, що існують у зарубіжній психолого-педагогічній науці: теорія соціального наочіння (А. Бандура), теорія субкультури насильства (М. Вольфганг, І. Ферракуті), інстинктивістська теорія (К. Лоренц, З. Фрейд), теорія соціальної спадкоємності насильницької поведінки (С. Увідом), психогенетична теорія формування насильницької поведінки дітей (М. Андерсон, Дж. Патерсон), соціоекологічна теорія (У. Бронфенбреннер), синтетичні теорії (Дж. Гарбаріно, Т. Херенкол та ін.).

У результаті узагальнення названих теорій диференційовано провідні чинники детермінації насильства в сучасній школі на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників віднесено такі: макрочинники – глобальні проблеми людства (міжнародний тероризм, економічні кризи, екологічні катастрофи, глобальні інформаційні мережі); мезочинники – соціоекономічні кризи національного та регіонального характеру, деструктивний вплив ЗМІ; мікрочинники – несприятливі умови виховання в сім'ї, школі, громаді. Внутрішніми детермінантами насильства виступають індивідуально-психологічні особливості дитини, гендерні чинники, проблеми психічного та фізичного здоров'я.

У другому розділі **«Організаційно-правові засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США»** виокремлено основні етапи розвитку державної політики США у досліджуваній сфері, з'ясовано та схарактеризовано адміністративно-правові й організаційні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США.

Використання історико-хронологічного аналізу дозволило виокремити такі етапи розвитку державної політики США у сфері запобігання та подолання шкільного насильства: *I етап* (друга половина 60-х років – початок 70-х років ХХ ст.) – *мобілізаційно-антисегрегаційний*, що полягав в усвідомленні зростаючої небезпеки насильства для американського суспільства та в мобілізації зусиль усіх зацікавлених сторін для розв'язання проблеми шкільного насильства. Встановлено, що для даного періоду було характерне створення законодавчої бази для формування державної політики протидії насильству щодо дітей, боротьба з расовою сегрегацією та дискримінацією у школі; *II етап* (середина 70-х років – 80-ті роки ХХ ст.) – *інституційно-інтеграційний*, особливостями якого було: формування системи державних відомств і дослідницьких інститутів, місія яких полягала у вирішенні проблеми запобігання та подолання насильства; інтеграція зусиль, взаємодія державних установ, бізнес-структур, громадських організацій у профілактиці насильства серед учнівської молоді; розроблення цілісної, комплексної системи законодавчо-нормативного та наукового забезпечення протистояння насильству в американському суспільстві та школі; *III етап* (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) визначено як *пріоритетно-превентивний*, що полягав у перетворенні політики запобігання насильству в шкільному середовищі на один з пріоритетних напрямів стратегії реформування загальноосвітньої школи, що передбачав інституціалізацію широкого кола громадських ініціатив

профілактичного спрямування (утворення центрів профілактики насильства в кожному шкільному окрузі).

Встановлено, що успішна реалізація національної політики запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США потребувала об'єднання потенціалу різних міністерств і відомств, а також їх діяльності на різних організаційних рівнях: від національного – до штатового й локального. Для виявлення адміністративно-правових засад запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США подано характеристику офіційних документів освітніх реформ і законодавчих ініціатив, спрямованих на підвищення якості навчання учнів у соціально безпечному шкільному середовищі: «Нація в небезпеці» (1983), «Америка – 2000: стратегія освіти» (1990), «Національні цілі освіти: Акт освіти Америки – 2000» (1994), «Про вдосконалення шкільної освіти Америки» (1994), «Якісна освіта для всіх дітей» (1999), «Жодної невстигаючої дитини» (2001), «Про безпеку та запобігання насильству серед учнівської молоді» (2001). Виявлено, що на державному рівні у США запроваджено низку програм превентивного та валеологічного спрямування. Їх розробку й реалізацію визначено такими законодавчими документами: «Вільні від зброї школи» (1990), «Громади і школи, вільні від наркотиків» (1994), «Про безпеку та запобігання насильству серед учнівської молоді» (2001), «Досконалі державні школи для кожного учня до 2020 року» (2009).

Системно-структурний аналіз широкого кола джерел уможливив з'ясування організаційних засад запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США, а саме визначення принципів, покладених в основу профілактичної роботи на державному та шкільному рівнях; організаційних підходів, що застосовуються у виховній роботі з метою запобігання насильству в школі; напрямів, технологій, форм і методів профілактичної роботи з різними цільовими групами. З'ясовано, що під *організаційними засадами запобігання та подолання шкільного насильства* розуміємо основні вихідні положення, що визначають будову, функціонування та розвиток соціально-педагогічної діяльності, а саме системи освітньо-профілактичної роботи в американській школі, організацію превентивних заходів, спрямованих на розв'язання проблеми насильства як в американському суспільстві в цілому, так і в освіті зокрема.

Визначено, що суб'єктами профілактичної роботи у США є вчителі, шкільні консультанти, психологи, соціальні працівники, шкільні службовці, які входять до складу психолого-педагогічної служби «Гайденс». Суб'єкти профілактики взаємодіють у процесі запобігання та подолання насильства серед учнівської молоді, забезпечують конструктивні відносини з учителями та учнями (педагогічна профілактика), батьками й близьким оточенням школярів (соціально-педагогічна профілактика), громадою (соціальна профілактика). Цільовими групами профілактичної роботи є учні, батьки та вчителі. Залежно від завдань профілактику класифікують як первинну, вторинну й третинну. У профілактичній роботі в американських школах використовують соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, медико-біологічні, медико-психологічні та соціальні технології.

Доведено, що найбільш поширеною в соціально-профілактичній роботі загальноосвітніх шкіл США є технологія мобілізації ресурсів (соціальне партнерство в освіті), що дає можливість консолідувати зусилля державних і громадських організацій у подоланні негативних явищ серед молоді через упровадження стратегії соціальної взаємодії.

У третьому розділі **«Методичні засади запобігання і подолання насильства в загальноосвітніх школах США та перспективи їх використання в Україні»** обґрунтовано методичні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США й окреслено можливості використання прогресивного досвіду в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Здійснено системно-функціональний аналіз педагогічних стратегій запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США, на основі якого обґрунтовано методичні засади реалізації цього процесу. Під методичними засадами запобігання та подолання шкільного насильства у США розуміємо принципи, змістові та процесуальні характеристики проєктивних, реактивних та комплексних стратегій, які забезпечують сприятливі та соціально безпечні умови для навчання і виховання учнів у школах.

Виявлено, що в межах проєктивних стратегій інтенсивно застосовуються: програми зміни поведінки учнів, завданням яких є розвиток соціальної компетентності та формування життєвих навичок ненасильницького спілкування; освітньо-профілактичні програми інтерперсонального навчання протистояння ранній наркотизації та алкоголізації учнів; програми соціальної взаємодії в освіті із залученням батьків та громади до навчально-виховного процесу.

Використання комплексу емпіричних методів дослідження, зокрема власних спостережень, бесід, діалогу, дискусії, опитування та інтерв'ювання членів шкільних громад, що проводилися у межах професійного стажування (м. Ла Кросс, штат Вісконсин, США), дозволило провести чітку межу між «проєктивними» і «реактивними» стратегіями запобігання та подолання шкільного насильства. Доведено, що проєктивні стратегії зосереджуються на попередженні й ґрунтуються на ретельному аналізі можливих ризиків і пошуку ефективних превентивних методів, а реактивні стратегії часто засновуються на негативному підкріпленні (за А. Бандурою) й передбачають жорсткі репресивні методи покарання. Згідно з висновками численних експериментальних досліджень американських науковців і шкільних практиків, реактивні стратегії не розв'язують проблеми морального розвитку учня, родини, шкільної громади в цілому, практично ігнорують потреби та права дитини на освіту, тим самим порушуються основні положення Конвенції ООН про права дитини. У межах реактивних стратегій вихідною є *«політика нульової толерантності»*, що була найбільш поширеною в американській загальноосвітній школі у 80-ті – 90-ті роки ХХ ст. Політика нульової толерантності передбачала силове втручання поліції в разі небезпеки на території школи (арешт, відрахування), зміни у фізичному та організаційному середовищі (металеві детектори, камери спостереження). З'ясовано, що на сучасному етапі більш популярною є стратегія впровадження *«шкільної служби оцінки та контролю погроз»*, оскільки вона є перехідною

формою до комплексної стратегії, в основу якої покладено принцип співробітництва та планомірної командної роботи в напрямі протидії насильству.

На основі аналізу наукових праць американських дослідників, спостережень, опитувань під час зустрічей з експертами, вчителями та учнями загальноосвітніх шкіл США доведено, що найбільш продуктивними стратегіями, які мають практичну значущість у розв'язанні проблеми запобігання та подолання насильства, є комплексні стратегії. Їх перевагою є можливість поєднання позитивів та мінімізації недоліків проєктивних і реактивних стратегій. Разом з тим упровадження комплексних стратегій передбачає більш інтенсивний період формування соціально-педагогічної компетентності вчителів та інших суб'єктів виховання, а також залучення до навчально-виховного процесу місцевого соціуму через створення соціально значущих, *турботливих шкільних громад*. Такі шкільні громади реалізують ідею спільності всіх її учасників у розбудові соціально безпечного, вільного від насильства навчального середовища. Вивчення емпіричного досвіду американських превентологів довело, що створення турботливих шкільних громад, члени яких відповідають за соціальне виховання неповнолітніх, є перспективним напрямом виховної роботи, що забезпечує реконструкцію педагогічного процесу на основі демократичних принципів.

У процесі дослідження окреслено можливості використання прогресивного американського досвіду в практиці роботи вітчизняної загальноосвітньої школи. На *державному рівні* вважаємо за доцільне розроблення цілісної національної стратегії запобігання та подолання насильства, що має на меті ухвалення міжгалузевих стратегій зниження соціальної вразливості шкільної молоді, розширення послуг у сфері охорони здоров'я, освіти та інфраструктури соціальної сфери, а також ініціатив щодо захисту прав дітей. Превентивна політика уряду має передбачати підтримку принципів ненасильства на території шкіл та за їх межами. Вкрай необхідним вважаємо вдосконалення регуляторних нормативів щодо продажу алкоголю, цигарок неповнолітнім, доступу до психотропних речовин. Продуктивною стратегією може бути запровадження системи державних грантів для підтримки соціально активних шкіл, що мають значні успіхи в розбудові соціально безпечного шкільного середовища. На *регіональному рівні* доцільним є створення та підтримка громадських організацій з метою активізації взаємодії школи із сім'єю та громадою щодо профілактики насильства. Позитивними концептуальними ідеями для запровадження *на рівні громад* можуть стати: створення громадських навчальних центрів; ініціювання програм наставництва (у США – Mentoring Programs), за якими навчання дітей відбуватиметься під керівництвом наставників, радників, шкільних службовців чи інших представників громади; створення Центрів інформації й ресурсів для батьків, які посилюватимуть взаємодію батьків, учителів, керівників, адміністраторів та іншого персоналу школи для задоволення освітніх потреб дітей, надаватимуть технічну підтримку, спрямовану на підвищення показників академічних досягнень учнів; створення інформаційної лінії для дітей, які потребують

допомоги, з відповідними службами та ресурсами (лінія довіри). На *шкільному* рівні пріоритетними ініціативами в напрямі запобігання та подолання насильства серед учнів можуть бути: створення шкільних комітетів безпеки з числа учнів, учителів, адміністрації, громадських діячів, спрямованих на протидію різним виявам насильства; розроблення та впровадження освітньо-профілактичних програм під керівництвом інспекторів відділів кримінальної міліції, фахівців соціальних служб у справах неповнолітніх, шкільних соціальних педагогів і практичних психологів на зразок американських програм «D.A.R.E.» (Drug Abuse Resistance Education) та «G.R.E.A.T.» (Gang Resistance Education And Training).

Отже, розгляд досліджуваної проблеми на виокремлених нами теоретико-педагогічному, організаційно-правовому та методичному рівнях дозволяє стверджувати, що творча реалізація здобутків американських теоретиків і практиків у сфері запобігання та подолання шкільного насильства сприятиме більш ефективному її розв'язанню в українській школі.

Визначення організаційно-педагогічних засад запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США дає підстави сформулювати загальні **висновки**.

1. У межах висвітлення теоретико-педагогічних засад запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США з'ясовано стан розробленості проблеми шкільного насильства, що дозволило виявити та систематизувати основні аспекти її розгляду у вітчизняних та російських порівняльно-педагогічних дослідженнях. Такими аспектами є: моральний, суспільно-політичний, соціально-педагогічний, психолого-педагогічний, соціально-психологічний. Уточнено науковий зміст поняття «шкільне насильство» в американській педагогічній теорії. З'ясовано, що у вайлентологічних дослідженнях насильство трактується як дія, в основу якої покладено деструктивність щодо людини. Відповідно шкільне насильство розглядається як такий його вид, коли до учнів застосовується деструктивна сила з боку інших учнів або працівників школи (вчителів, персоналу).

У процесі дослідження схарактеризовано найбільш поширені види насильства в загальноосвітніх школах США: третирування (буллінг), кібер-третирування (кібер-буллінг), крадіжки, озброєне пограбування, дискримінація, сегрегація, аутодеструктивне насильство (самогубство) тощо.

Систематизовано основні теорії детермінації насильства, що існують у зарубіжній психолого-педагогічній науці: теорія соціального научіння, теорія субкультури насильства, інстинктивістська теорія, теорія соціальної спадкоємності насильницької поведінки, психогенетична теорія формування насильницької поведінки дітей, соціоекологічна теорія, синтетичні теорії. На основі узагальнення названих теорій детермінації насильства в зарубіжній психолого-педагогічній науці сформульовано цілісну систему його зовнішніх чинників на макро-, мезо- та мікрорівнях і внутрішніх детермінант (індивідуально-психологічні особливості дитини, гендерні чинники, проблеми психічного та фізичного здоров'я).

2. На основі історико-хронологічного аналізу досліджуваного феномену в контексті характеристики організаційно-правових засад запобігання та подолання насильства в американських загальноосвітніх школах виокремлено етапи розвитку державної політики США щодо розв'язання проблеми насильства серед учнівської молоді: I етап (друга половина 60-х років – початок 70-х років ХХ ст.) – *мобілізаційно-антисегрегаційний*; II етап (середина 70-х років – 80-ті роки ХХ ст.) – *інституційно-інтеграційний*; III етап (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) – *пріоритетно-превентивний*.

Для виявлення адміністративно-правових засад запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США проаналізовано документи реформ, законодавчі ініціативи та урядові програми, які регулюють діяльність щодо запобігання та подолання насильства на загальнонаціональному, штатовому, окружному та шкільному рівнях. З'ясовано, що функціонування школи як соціально сприятливого навчального середовища забезпечується в сучасних умовах низкою офіційних документів освітніх реформ і законодавчих актів, спрямованих на підвищення якості навчання учнів, зокрема законами: «Жодної невстигаючої дитини» (2001), «Про безпеку та запобігання насильству серед учнівської молоді» (2001), «Досконалі державні школи для кожного учня до 2020 року» (2009). Встановлено, що на державному рівні у США функціонує низка нормативних актів превентивного спрямування. Найбільш значущими з них є закони «Громади і школи, вільні від наркотиків» (1994), «Вільні від зброї школи» (1990), «Про безпеку та запобігання насильству серед учнівської молоді» (2001).

3. Системно-структурний аналіз освітньо-профілактичної роботи американської школи дозволив схарактеризувати її організаційні засади: принципи, покладені в основу профілактичної роботи на державному та шкільному рівнях: системності, профілактичної спрямованості, стратегічної цілісності, інтеграції методологічних підходів, ситуаційної адекватності, континуальності, співробітництва, полімодальності та максимальної диференціації, максимізації соціальних ресурсів; підходи, що застосовуються у виховній роботі з метою запобігання насильству в школах: інформаційно-просвітницький, реактивний, розвивальний; напрями профілактичної роботи: педагогічна, соціально-педагогічна та соціальна профілактика; технології: соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, медико-біологічні, медико-психологічні та соціальні; форми превентивної роботи з учнями, схильними до насильства: індивідуальні, групові та масові; методи превентивної роботи з учнями, схильними до насильства: консультації, інформаційні бесіди, тренінги та цільові групи, з якими здійснюється робота в досліджуваному аспекті: учнівська молодь, шкільний персонал, родина, громада.

4. На основі системно-функціонального аналізу педагогічних стратегій запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США обґрунтовано методичні засади реалізації цього процесу, а саме принципи, змістові та процесуальні характеристики проєктивних, реактивних та

комплексних стратегій, що забезпечують сприятливі та соціально безпечні умови для навчання і виховання учнів у школах.

Встановлено, що проєктивні стратегії запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах передбачають системну, пролонговану в часі превентивну роботу всіх суб'єктів педагогічного процесу. Найефективнішими проєктивними стратегіями, які впроваджуються в загальноосвітніх школах США, визначено: соціально-когнітивні, когнітивно-поведінкові, соціальної взаємодії.

Соціально-когнітивні стратегії передбачають організацію педагогічної взаємодії в умовах сприятливого мікроклімату, взаємодопомогу через посередництво, створення учнівських груп підтримки, що діють на основі принципу «рівний – рівному».

З'ясовано, що когнітивно-поведінкові стратегії – це програми зміни поведінки, що застосовуються в роботі з учнями, схильними до насильства. Їх головне завдання полягає в модифікації поведінки: допомогти учням у формуванні навичок управління їх власною поведінкою та позитивних ціннісних орієнтацій. Найбільш популярними у шкільництві США визначено такі програми модифікації поведінки на засадах розвитку життєвих навичок: програма формування моральності М. Борби; програма запобігання третируванню Д. Олвеуса; освітньо-профілактична програма К. Вебстер-Стреттон «Неперевершені роки».

Доведено, що стратегії соціальної взаємодії включають індивідуальні, групові та масові форми партнерської роботи вчителів, шкільних консультантів, представників громади з учнями і батьками з неблагополучних родин.

Визначено, що реактивні стратегії запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах передбачають: використання «політики нульової толерантності», сутність якої полягає в тому, що за насильницькі акти передбачаються без будь-яких винятків жорсткі покарання, такі, як переведення до альтернативних закладів освіти, виключення зі школи; залучення представників поліції для роботи на шкільних подвір'ях (з метою обшуку школярів); обмеження доступу в кампус школи; використання собак для пошуку наркотиків; використання камер спостереження, металевих детекторів з метою запобігання озброєним нападам; стратегії впровадження «шкільної служби оцінки та контролю погроз», структури, яка розробляє план безпеки (в основу її діяльності покладено співробітництво та планомірну командну роботу в процесі запобігання здійсненню терористичних актів).

Виявлено, що комплексні стратегії поєднують переваги та мінімізують недоліки довготривалих проєктивних стратегій та репресивні підходи реактивних стратегій до розв'язання досліджуваних проблем. Порівняльний аналіз трьох груп стратегій дозволив констатувати, що найбільш перспективними для запобігання насильству є проєктивні стратегії, хоча практика американських шкіл доводить, що найчастіше в періоди активізації насильства у школі використовувались реактивні стратегії.

5. Зважаючи на накопичений у США досвід реалізації педагогічних стратегій запобігання і подолання насильства в загальноосвітній школі та

активізацію подібних проблем у вітчизняних закладах освіти, проаналізовані педагогічні стратегії становлять значний інтерес для української педагогіки і за належної творчої адаптації можуть бути використані у процесі вдосконалення вітчизняної системи соціального виховання як учнівської молоді, так і всіх членів громади на державному, регіональному, шкільному рівнях і на рівні громади. На *державному рівні* першочерговим завданням розв'язання проблеми шкільного насильства вважаємо розроблення цілісної національної міжгалузевої стратегії запобігання та подолання насильства. На *регіональному рівні* доцільним є створення та підтримка громадських організацій з метою активізації взаємодії школи із сім'єю та громадою для профілактики насильства. На *рівні громад* пріоритетом повинні стати розвиток соціального партнерства в освіті та розбудова школи як безпечної соціальної системи. На *шкільному рівні* найбільш перспективним вважаємо запровадження комплексних стратегій запобігання і подолання насильства, зокрема турботливих шкільних громад.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. На подальше вивчення заслуговують такі її аспекти, як: узагальнення перспективного зарубіжного педагогічного досвіду підготовки вчителів до виховання соціальної відповідальності учнів; розроблення механізмів залучення громадських організацій до профілактичної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл, схильними до ювено- та кібер-тероризму; шляхи запобігання та протидії насильству з боку вчителів та адміністрації школи.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях

Навчально-методичні посібники

1. Чернякова А. В. Педагогічні стратегії запобігання та подолання насильства в школах : досвід США : навчально-методичний посібник / А. В. Чернякова. – Суми : Видавництво Вінниченко М. Д., 2010. – 240 с.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Чернякова А. В. Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі в закладах освіти США / А. В. Чернякова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Психологічні науки. – Чернігів : ЧДПУ, 2005. – Вип. 31, – Т. 3. – С. 157–160.

3. Чернякова А. В. Модель конфліктогенних факторів, що обумовлюють насильство в школах США / А. В. Чернякова // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. – Ч. 1. – С. 146–152.

4. Чернякова А. В. Стан моральності підлітків США : причини кризи / А. В. Чернякова // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – Ч. 2. – С. 83–89.

5. Чернякова А. В. Особливості шкільного середовища в США : причини поширення насильства серед учнівської молоді та стратегії запобігання / А. В. Чернякова // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя : збірник наукових праць. Серія : Психолого-педагогічні науки / за заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – № 2. – С. 159–164.

6. Чернякова А. В. Розвиток макаренківської ідеї учнівського самоврядування в сучасній школі США / А. В. Чернякова // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – Ч. 2. – С. 366–372.

7. Чернякова А. В. Проблема третирування (bullying) серед учнів в загальноосвітніх школах США / А. В. Чернякова // Педагогічна освіта : теорія і практика : збірник наукових праць Київського міського педагогічного університету ім. Б. Д. Грінченка / за заг. ред.: І. Д. Беха, В. О. Огнев'юка, О. Л. Кононко. – К. : КМПУ ім. Б. Грінченка, 2009. – №11, ч. 2. – С. 207–211.

8. Чернякова А. В. Запобігання та розв'язання конфліктів серед учнів в школах США засобами медіації / А. В. Чернякова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна / за заг. ред.: Л. Мельник, В. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. XI. – С. 247–254.

9. Чернякова А. В. Партнерство школи й органів охорони правопорядку в профілактиці негативних явищ в учнівському середовищі : досвід США / А. В. Чернякова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Л.Українки. Серія: Педагогічні науки. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2010. – Вип. 13. – С. 227–231.

10. Чернякова А. В. Формування соціальної відповідальності учнів у шкільних громадах : досвід США / А. В. Чернякова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки / за заг. ред. М. О. Носко. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 84. – С. 210–215.

Тези та матеріали наукових конференцій

11. Чернякова А. В. Сучасний досвід профілактики девіантної поведінки в загальноосвітніх школах США / А. В. Чернякова // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у 2006 році. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 213–214.

12. Чернякова А. В. Ідея колективного виховання в школах США / А. В. Чернякова // Педагогічна спадщина А. Макаренка в контексті сучасної гуманістичної освіти : збірник тез до Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 115–117.

13. Чернякова А. В. Просвітницький підхід щодо запобігання насильству в школах США / А. В. Чернякова // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка у 2007 році. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 209–210.

14. Чернякова А. В. Засади розробки і впровадження інтерактивних технологій у превентивному вихованні в школах США / А. В. Чернякова // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка у 2008 році. – Суми : СумДПУ, 2009. – С. 173–174.

15. Чернякова А. В. Партнерство американської школи та органів охорони правопорядку у профілактиці негативних явищ в учнівському середовищі / А. В. Чернякова // Порівняльно-педагогічні студії – 2010 : матеріали науково-практичного семінару / за заг. ред.: О. І. Локшиної, Н. І. Поліхун. – К. : Інформаційні системи, 2010. – С. 56–58.

16. Чернякова А. В. Досвід формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі США / А. В. Чернякова // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка у 2010 році. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 202–204.

Чернякова А. В. Організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми, 2011.

Дисертацію присвячено визначенню організаційно-педагогічних засад запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США, що передбачало три рівні розгляду проблеми: теоретико-педагогічний, організаційно-правовий та методичний.

У межах висвітлення теоретично-педагогічних засад здійснено аналіз розробленості проблеми шкільного насильства у порівняльних психолого-педагогічних дослідженнях; визначено сутність та види шкільного насильства; систематизовано основні теорії детермінації насильства серед учнівської молоді в зарубіжній психолого-педагогічній науці. На основі історико-хронологічного аналізу виокремлено етапи розвитку державної політики у напрямі запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США. У роботі схарактеризовано адміністративно-правові засади розв'язання досліджуваної проблеми, зокрема документи реформ, законодавчі ініціативи, які регулюють функціонування американської школи як соціально безпечного навчального середовища. Проаналізовано організаційні засади освітньо-профілактичної роботи в загальноосвітніх школах США: принципи, підходи, напрями, форми, методи та цільові групи. Обґрунтовано методичні засади реалізації педагогічних стратегій запобігання та подолання насильства в американських школах, зокрема проєктивних, реактивних та комплексних стратегій. Окреслено можливості використання прогресивного досвіду американської школи в аспекті досліджуваної проблеми в загальноосвітніх школах України.

Ключові слова: загальноосвітня школа США, шкільне насильство, організаційно-педагогічні засади, запобігання та подолання насильства.

Чернякова А. В. Организационно-педагогические основы предотвращения и преодоления насилия в общеобразовательных школах США. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумской государственный педагогический университет имени А. С. Макаренко. – Сумы, 2011.

Диссертация посвящена определению организационно-педагогических основ предотвращения и преодоления насилия в общеобразовательных школах США, что предполагало три уровня рассмотрения проблемы: теоретико-педагогический, организационно-правовой и методический.

В рамках рассмотрения теоретико-педагогических основ осуществлен анализ разработанности проблемы школьного насилия в сравнительных психолого-педагогических исследованиях; определена сущность феномена и представлена характеристика видов школьного насилия; систематизированы основные теории детерминации насилия среди учащихся в зарубежной психолого-педагогической науке. Историко-хронологический анализ позволил определить основные этапы развития государственной политики по предупреждению и преодолению насилия в общеобразовательных школах США. В диссертации охарактеризованы административно-правовые основы предотвращения и преодоления насилия в общеобразовательной школе США, в частности документы реформ, законодательные инициативы, которые регулируют функционирование американской школы как социально безопасной образовательной среды. Проанализированы организационные основы учебно-профилактической работы в общеобразовательных школах США: принципы, организационные подходы, направления, формы, методы и целевые группы. Обоснованы методические основы предотвращения и преодоления насилия в американских школах. Определены возможности использования прогрессивного опыта решения исследуемой проблемы в общеобразовательных школах Украины.

Ключевые слова: общеобразовательная школа США, школьное насилие, организационно-педагогические основы, предотвращение и преодоление насилия.

Chernyakova A. V. Organizational and Pedagogical Bases of Violence Prevention and Intervention in Secondary Schools of the USA. – Manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Science in Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. – Sumy, 2011.

Dissertation is devoted to the organizational and pedagogical bases of violence prevention and intervention in secondary schools of the USA.

In the first part of dissertation the theoretical and pedagogical bases of violence prevention and intervention in U.S. secondary schools are analyzed. School violence is considered to be such a kind when students are exposed to the destructive power of other students or school staff (teachers, administration). On the basis of the analysis

of American psychological and pedagogical literature the most common types of violence in U.S. secondary schools: bullying, cyber bullying, theft, armed robbery, discrimination, segregation, suicide etc. and conceptual approaches to the determination of violence among students in foreign psychological and educational science have been characterized. The system of external on the macro-, meso- and micro-levels and internal determinants of violence (individual psychological characteristics of the child, gender factors, mental and physical development problems) have been formulated.

In the second part of the dissertation the organizational and legislative bases of violence prevention and intervention in U.S. secondary schools are proved. On the basis of the historical and chronological analyses of the investigated phenomenon the author distinguishes three periods of the American national policy development concerning the problem of violence prevention among the students: *first* period (second half of the 60th – early 70th of the XX century) – *Mobilizational - anti-segregational*; *second* period (mid 70th – 80th of the XX century) – *Institutional- integrative*; *third* period (90th of the XX century – early of the XXI century) – *Priority-preventive*.

In the third part of the dissertation the methodological bases of violence prevention and intervention in American schools, including projective, reactive and comprehensive strategies are distinguished. Projective strategies of violence prevention and intervention include systemic prolonged in time preventive work of all subjects of the pedagogical process, in particular the teaching and learning systems based on the long-term, continuous planning, research and development of the student. Reactive strategies provide urgent intervention in the problem situation by the police officers, which include: 1) *A Zero-tolerance Policy*; 2) *The Threat Assessment Team*. Comprehensive strategies allow to combine the advantages and minimize the disadvantages of projective and reactive strategies, although their implementation suggests more intense period of formation of socio-pedagogical competence of teachers concerning the upbringing of social responsibility of the students, and involving in the education process local community by creating socially significant, caring school community. The analysis of the American schools experience has enabled to outline the possibilities of the progressive ideas implementation in the practice of Ukrainian secondary schools.

Keywords: secondary schools of the USA, school violence, organizational and pedagogical bases, violence prevention and intervention.

Підписано до друку 23.09.2011. Формат 60x90/16. Гарн. News Times.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано в редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А.С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87